

Міжнародні науково-технічні відносини найбільш концентровано реалізуються у формуванні світового ринку технологій, «ноу-хау», патентів і ліцензій, інжинірингових та інформаційних послуг. Відповідно до визначальних тенденцій світового економічного розвитку в сучасних умовах різко посилюється значення науково-технічних компонентів господарського зростання, як факторів динамізації та якісного вдосконалення виробництва. Так, обсяг наукової діяльності подвоюється приблизно кожні 10—15 років, а кількість науковців, за даними ЮНЕСКО за останні 50 років зростала майже в 4 рази швидше, ніж загальна чисельність населення, подвоюючись у розвинутих країнах через 7—10 років. Подвоєння кількості заявок на наукові відкриття та винаходи відбувається в середньому кожні 2.5—3 роки. Згідно з прогнозами, у XXI столітті науково-дослідною роботою буде займатися близько 20 % працездатного населення. На цій основі посилюватимуться процеси інтелектуалізації виробництва і праці, зростатиме ефективність використання всіх ресурсів. Провідні позиції в міжнародному технологічному обміні міцно утримують США, частка яких у продажу ліцензій — майже 2/3 світового обсягу. Слідом ідуть Японія, Велика Британія, Нідерланди, Бельгія, Люксембург і Швеція. Останнім часом значну активність у цій сфері виявляють також Австралія, Нова Зеландія, Бразилія, Мексика, Марокко та інші країни. Ліцензійна торгівля охоплює переважно електротехнічну й електронну промисловість, загальне машино-, приладобудування, автомобільну, авіаракетну промисловість, хімію й нафтохімію, біотехнологію, ресурсозберігаючі технології. Відносно новим напрямом диверсифікації міжнародної ліцензійної торгівлі є галузі обчислювальної техніки та засоби автоматизації, включаючи комплексно автоматизовані виробництва з використанням єдиних транс-портних систем та систем управління на базі ЕОМ. Особливості сучасного стану розвитку науково-технологічної сфери проявляються, зокрема, в змінах структури міжнародної торгівлі. Як бачимо, за 20 років питома вага товарів, що втілюють у собі високі технології, збільшилась у міжнародній торгівлі вдвоє, середні технології — майже в 1,5 рази за одночасного скорочення первинних продуктів та товарів із низькою технологією. Усе це сприяє піднесенню загального рівня світового технологічного розвитку, розширює можливості використання технологічних ресурсів менш розвинутими в економічному відношенні країнами. Широка міжнародна кооперація в галузі науки й техніки, обмін технологією, патентами та ліцензіями формують постійно діючу міжнародну науково-технологічну систему.

Міжнародне виробництво

Сфера міжнародного виробництва як елемент глобальної економіки викристалізовується нині на основі взаємодії трьох найголовніших процесів: міжнародної спеціалізації та кооперування виробництва, спільної інвестиційної діяльності й спільного підприємства. Найвиразніше тут проявляється роль ТНК, спільних підприємств, вільних економічних (експортних) зон тощо. Відносини у сфері міжнародного виробництва визначають зміст, динаміку і структуру господарської взаємодії в інших підсистемах світової економіки.

У процесі посилення глобалізації господарського життя органічно поєднуються

національні та інтернаціональні форми виробництва. На цій основі розвивається міжнародне (багатонаціональне) виробництво внаслідок взаємодії в єдиному виробничому процесі різноманітних за своїм походженням ресурсів і факторів. Найяскравіше це проявляється в діяльності ТНК, спільних підприємств, при реалізації міжнародних інвестиційних проектів, у межах вільних економічних зон тощо. У цілому на вказані форми міжнародного виробництва тепер припадає від 30 до 50 % матеріального, фінансового й технологічного обороту світової економіки. У навчальній і науковій літературі досить поширена так звана еклектична парадигма міжнародного виробництва Дж. Данінга. Він, зокрема, виділяє п'ять головних типів міжнародного виробництва залежно від детермінуючих факторів:

- виробництва, що ґрунтуються на ресурсній базі й спільному використанні капіталів, технології, додаткових активів, природних ресурсів, інфраструктури, ринків;
- виробництва ринкової основи, які теж базуються на спільному використанні капіталів, технології, інформації. Крім того, застосовуються сучасний менеджмент і організаційний досвід, здійснюються реконструкція й модернізація, вводяться в дію інші потужності, досягається ефект економії в результаті стрімкого розширення масштабів виробництва, реалізуються переваги від зниження матеріальних і трудових витрат, від стимуляційних заходів урядової політики;
- виробництва, що базуються на раціональній спеціалізації продуктів або технологічних процесів. Вони поєднують характерні риси й особливості перших двох типів міжнародних виробництв, а також забезпечують широкий доступ до ринків, економію на масштабах і географічну диверсифікацію. Досягається економія від спеціалізації й концентрації виробництва, зниження трудозатрат, реалізуються переваги від розміщення підприємств у країні, що приймає;
- виробництва, пов'язані з торгівлею й розподілом продукту. Джерела економії — скорочення затрат на виробництво і доступ до місцевих ринків, близькість замовників, післяпродажне обслуговування;
- змішані виробництва, що становлять різні комбінації названих чотирьох і використовують, крім того, переваги ринку та портфельних інвестицій.

Синтез різних типів міжнародного виробництва дає можливість реалізувати три головні групи переваг: власності, розміщення виробництва та інтерналізації. Додаткові переваги пов'язані зі спільним використанням активів та з трансакційними діями.

Переваги власності та нематеріальних активів втілюються у виробничих інноваціях, виробничому менеджменті, організаційних і маркетингових системах, інноваційних потужностях (некодифікованих знаннях), людському капіталі, фінансах, «ноу-хау» та ін. Переваги спільного управління на базі об'єднаної власності полягають в економії на масштабах та внаслідок спеціалізації, виняткового або пільгового доступу до джерел робочої сили, природних ресурсів, фінансової інформації, ринку продукції, дешевих ресурсів материнської компанії. З'являються більш сприятливі можливості для отримання достовірних даних про міжнародні ринки, в тому числі грошові й фінансові, що зменшує ризик від валютних коливань.

Переваги інтерналізації пов'язані насамперед з подоланням негативних чинників, що впливають із так званої відмови (неспроможності) ринку (market failure). Йдеться про скорочення витрат на дослідження й торгівлю, запровадження власності, зміст якої визначають нематеріальні активи, що є більш гнучкими до змін кон'юнктури та можливої цінової дискримінації на ринку. Сюди ж належать використання гарантій якості

проміжного і кінцевого продуктів, отримання економії від взаємопов'язаної діяльності, компенсація від ринкових трансакцій, уникнення не-гативних дій уряду (квоти, тарифи, ціновий контроль, податки). Нарешті, фірма контролює пропозицію й обсяги витрат, включаючи технологію, ринки збуту, в тому числі конкуренцію, може замовляти перехресне субсидування, впроваджувати трансферні ціни, конкурентну чи антиконкурентну стратегію, повністю отри-мувати інтернальний ефект доти, поки, за Р. Коузом, «внутрішньофірмові витрати менші, ніж витрати ринкових транс-акцій».

Переваги розміщення виробництва можуть реалізовуватись або в країні походження багатонаціональних корпорацій, або у прий-маючій країні, в тому числі шляхом створення філій, дочірніх компаній тощо. Тут виникають додаткові можливості ефективного просторового розподілу природних, техніко-економічних інтелектуальних ресурсів, а саме: грошей, енергії, матеріалів ком-понентів, напівфабрикатів з метою зниження затрат і цін. На цю саму мету орієнтовані міжнародні транспортні й комунікаційні витрати, стимули інвестиційної діяльності. Долаються штучні бар'єри в торгівлі, створюється необхідна інфраструктура вирішуються комерційні, правові, освітні, транспортні та комунікаційні проблеми. Мовні, етнокультурні, митні та інші розбіжності також використовуються з вигодою для підприємництва. Досягається економія внаслідок централізації наукових і маркетин-гових досліджень. Робляться поправки на економічну систему й політику уряду, на інституційні основи розподілу ресурсів.

Усього на транснаціональні корпорації, де найповніше прояв-ляється міжнародний характер виробництва, припадає понад 20 % світової продукції та близько 30 % світового промислового вироб-ництва й 1/5 внутрішньофірмової торгівлі.

Важливим різновидом інтернаціонального виробництва є між-народна інвестиційна діяльність. Розрізняють дві основні форми міжнародних інвестицій — портфельні і прямі. Портфельні інвестиції —це суто (винятково) фінансові активи у вигляді облігацій та акцій, які деномінуються в національну валюту. Переважного розвитку така форма міжнародного під-приємництва набула ще до Першої світової війни. Головним ін-вестором виступала Англія, яка була заінтересована в отриманні в такий спосіб додаткових природних ресурсів із менш розвинутих держав та колоній. Купуючи акції й облігації, інвестор претенду-вав тільки на чистий доход фірми. Портфельні, або фінансові, інвестиції здійснювалися насамперед із допомогою банків чи ін-вестиційних фондів. Після Першої світової війни портфельні ін-вестиції занепали й відновилися лише в 60-ті роки.

Значно більше поширені в наш час прямі інвестиції, які є реальними капіталовкладеннями в підприємства, землю чи рема-нент або ж здійснюються з допомогою експортних інвестиційних товарів чи передачі технологій, досвіду управління, коли інвестор зберігає контроль над інвестованим капіталом. Прямі інвестиції використовуються, як правило, при створенні нових фірм (спіль-них підприємств) або ж для встановлення контролю над діючою фірмою шляхом закупівлі контрольного пакета акцій. У між-народній практиці прямі інвестиції широко застосовуються транс-національними корпораціями для виробництва готової промисло-вої продукції, видобутку сировини, розширення сфери послуг. Вони є важливим каналом міжнародного переміщення приватного капіталу.

Всього в другій половині 90-х років вивіз прямих інвестицій у світовій економіці перевищував щорічно суму в 400 млрд дол. Серед найбільших експортерів капіталу — США, Велика Бри-танія, Франція, Німеччина, Гонконг. Із усього обсягу експорту прямих зарубіжних інвестицій більш ніж 90 % припадає на роз-винуті в економічному відношенні

країни. Майже 70 % прямих зарубіжних інвестицій переміщується між самими розвинутими країнами, решта спрямовується у країни, що розвиваються, та держави з перехідною економікою.

Важлива роль у формуванні й диверсифікації міжнародного виробництва належить спільним підприємствам (joint ventures) та вільним економічним зонам. Спільні підприємства (СП) створюються в таких формах: акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, командитні товариства, холдинги тощо. Вони характеризуються трьома головними ознаками: майном, спільним управлінням та спільним розподілом прибутку. Сфера діяльності спільних підприємств охоплює передвиробничу стадію (науково-дослідні та проектно-конструкторські роботи, інформаційні послуги), процес виробництва товарів, збут і після-продажне обслуговування, співробітництво в галузі фінансів, страхової справи, транспорту, туризму та ін. Різке зростання кількості спільних підприємств спостерігається останнім часом у країнах Східної Європи, нових незалежних державах, що виникли на терені колишнього СРСР, у Китаї. Зокрема, в Польщі діє більше 6 тис. СП, Румунії — 14,5 тис., Угорщині — 13,5 тис., у Китаї — майже 40 тис. За оцінками, 30—40 % діяльності ТНК також відбувається у формі спільних підприємств.

Винятково сприятливі умови для розвитку міжнародного виробництва створюються у вільних економічних зонах. Розрізняють безмитні зони або зони вільної торгівлі, експортні промислові зони, парки технологічного розвитку, зони страхових і банківських послуг (off shore), імпорتنі-промислові зони. За різними оцінками, у світовій економіці існує майже 3 тис. вільних економічних зон, які обслуговують понад 10 % світового товарообороту.

У розвинутих країнах поширені переважно вільні митні й транзитні зони та порти, технополіси і технопарки. У країнах, що розвиваються, більшість вільних зон орієнтована на експортне виробництво. Для країн з перехідною економікою характерним є використання різних видів комбінованих (комплексних) зон.

Найбільших масштабів розбудова вільних економічних зон набрала у Бразилії і Китаї. Створена в Амазонії вільна економічна зона "Манаус" займає майже чверть території Бразилії (3,6 млн. км²). Вона стала потужним полюсом зростання бразильської економіки. Загальний обсяг інвестицій у цю зону, починаючи з 1967 р., склав близько 14 млрд. дол., а щорічний продаж продукції сягає 7 млрд. дол. У Китаї статус вільних економічних зон отримали 4 великі території та 14 приморських міст. Загальна сума іноземних інвестицій становить тут 22 млрд. дол. Через вільні економічні зони реалізується 2/3 зовнішньоторгівельного обороту Китаю.